

работе на селе. Эта работа проводилась главным образом в избах-читальнях.

Успешному развитию кооперативного образования способствовало созданное в Москве в 1922 г. «Кооперативное издательство», которое только за пять лет выпустило 454 названия книг, в том числе много учебников и пособий общим тиражом более 3 млн экземпляров⁸.

В республике были открыты опытные книжные лавки, ассортимент книг подбирался в соответствии с особенностями района; кроме того, в книжной лавке можно было приобрести пособия и средства наглядной агитации, канцелярские принадлежности⁹. В 1925 г. только на Витебщине кооперативами было продано книг на сумму 39551 руб.

В многонациональной Беларуси, расположенной в приграничной полосе, было целесообразно открыть опытные книжные лавки кооперации в каждом административном округе, т. е. восемь, но из-за недостатка средств было открыто только пять лавок. Специфические территориальные условия республики заставляли четко учитывать, какую литературу и в каком количестве засылать в тот или иной пункт. Поэтому снабжением этих лавок занималась центральная книжная база Белкоопсоюза.

Усиление внимания потребительской кооперации к вопросам подготовки, обучения и воспитания кооперативных кадров в период нэпа имело двоякое значение. С одной стороны, это благотворно сказалось на деятельности всей кооперации, и потребительской в том числе. Она стала более конкретно заниматься производством, товарообменом, торговлей и культурным просвещением трудящихся. С другой — кооперация Советской Белоруссии в первой половине 20-х гг. постепенно утрачивала и без того небольшую общественно-политическую самостоятельность и стала развиваться под контролем коммунистической партии, что в итоге и превратило ее в один из элементов государственно-бюрократической системы.

¹ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. М., 1957. Т. 1. С. 234.

² См: Материалы обследования потребительской кооперации Гомельской губернии. Ч. II. Городские и фабрично-заводские единые потребительские общества. Гомель, 1923. С.4.

³ Там же.

⁴ БГА. Ф. 332, оп.1, д. 835, л. 14.

⁵ Там же. Д. 1308, л. 6.

⁶ Там же. Д. 2278, л. 34.

⁷ Белорусский кооператор. 1923. 15 сент.

⁸ БГА. Ф. 332, оп.1, д. 2279, л. 6.

⁹ Кооперативная жизнь. 1927. № 22. С. 5.

І. А. ЕЎТУХОЎ

ВОБРАЗ РЫМА Ў ПОЗНЕАНТЫЧНЫМ МЕНТАЛІТЭЦЕ (па творах Прудэнцыя і Намацьяна)

У самым пачатку V ст., з інтэрвалам у 10—12 гадоў, два грамадзянна Заходняй Рымскай імперыі здзейснілі падарожжы па краіне. Першы з іх, Аўрэлій Прудэнцый Клемент, каля 403—404 гг. прыехаў у Рым з Іспаніі, другі, Клаўдзій Рутылій Намацьян, у верасні 416 г. выехаў з Рыма ў Галію. Абодва падарожнікі былі паэтамі, абодва пакінулі паэтычныя сведчанні пра свае пасадкі.

Інфармацыя, якая змяшчаецца ў іх творах, цікава не столькі з пункту гледжання літаратуры, колькі з пункту гледжання гісторыі позняй антычнасці, таму што дазваляе выйсці на адну з ключавых ідэй рымскага менталітэту — вобраз «Вечнага Рыма» — і прасачыць пры гэтым фарміраванне яго вонкавай дыхатаміі, калі адзіны вобраз распадаецца на два несупадаючыя: Рым хрысціянскі і Рым язычніцкі.

Аўрэлій Прудэнцый Клемент быў досыць вядомым паэтам. Сідоній Апалінарый у другой палове V ст. параўноўваў яго з Гарацыям (Ер. II, 9), Генадзій Масілійскі ў канцы V ст. уключыў бібліяграфічную даведку пра яго творчасць у свой каталог касцельных пісьменнікаў, хаця і

падкрэсліў пры гэтым, што Прудэнцый не быў клірыкам (De script. eccl., 13). Некаторыя гімны Прудэнцыя, дакладней кажучы, мантаж з іх асобных вершаў, выкарыстоўваліся ў каталіцкім набажэнстве.

Нарадзіўся Прудэнцый у 348 г. у Іспаніі. Пачатак яго біяграфіі быў тыповым для рымскага грамадзяніна з заможных слаёў. У дзяцінстве — пачатковая і рытарская адукацыя, у юнацтве — «дзёрзкая разбэшчанасць і дзікая раскоша» (Praef., 10—11), у маладосці — адвакацкая практыка. Нарэшце была дасягнута і вяршыня кар’еры — імператар даў яму адну з вышэйшых прыдворных пасад. Аднак Прудэнцый прыняў хрысціянскае веравызнанне і пакінуў дзяржаўную службу¹.

Зыходная апазіцыя, г. зн. формула, якая ляжыць у аснове светаўспрымання Прудэнцыя і структуруе яго, можа быць вызначана наступным чынам: «рымахрысціяне — рымаязычнікі». Паміж імі пралягае рэзкая мяжа — «Хадзіце прэч, язычнікі. Няма ў вас агульнага з народам Божым шляху» (Contr. Symm., II, 900—901). Аднак неабходна падкрэсліць, што асобны прадстаўнікоў рымаязычнікаў Прудэнцый лічыць дастаткова прыстойнымі людзьмі, і ён гатовы прыняць іх нароўні з хрысціянамі: «Ды будзе веруючым Ромул, і хай сам Нума веруе» (Per., II, 442—444.).

Меркаванні Прудэнцыя не закранаюць астатніх язычнікаў з ліку варварскіх народаў. Іх ён разглядае як штосьці прамежкавае паміж жывёлай і чалавекам: «...рымлянін знаходзіцца ад варвара настолькі далёка, наколькі двуногі (знаходзіцца) ад чатырохногага» (Contr. Symm., II, 815—816).

Прыблізна ў 403—404 гг. Прудэнцый здзейсніў падарожжа ў Рым, якое пазней адбілася ў шэрагу гімнаў цыкла «Перыстыфанон»². Пра мэту сваёй пасадкі паэт гаворыць не вельмі выразна. Хутчэй усяго ён прыехаў у Рым па касцёльных справах. Прынамсі, пасля вяртання дамоў Прудэнцый дае дзве канкрэтныя ўстаноўкі клірыкам іспанскага касцёла: 1) трэба ўвесці шанаванне рымскага пакутніка Іпаліта (Per., XI, 233—234, 237—238); 2) шанаванне памяць апосталаў Пятра і Паўла неабходна ў адзін дзень, як гэта робіцца ў Рыме (Ibid., XII, 65—66).

Клаўдзій Рутылій Намацыян вядомы ў гісторыі літаратуры як аўтар толькі аднаго твора — паэмы «Пра сваё вяртанне» (De rediti suo)³, якая цалкам не захавалася. Храналагічным арыенцірам для вызначэння часу напісання паэмы служаць наступныя радкі:

«Шаснаццаць дзесяткаў і тысяча год завяршыліся,
звыш гэтага лета дзевяце табе ўжо ідзе»

(De red., I, 135—136).

Quamuis sedecies denis et mille peractis
Annus praeterea jam tibi nonus eat.

Тут узрост Рыма вызначаецца ў 1169 гадоў. Перавод з эры Варона ў сучаснае леталічэнне дае 416 г. н. э.

У паэме Намацыян дае дастаткова аўтабіяграфічнай інфармацыі. Паходзіў ён з Галіі (прынамсі там былі яго радавыя маёнткі). Бацька паэта, Лаханій, быў вельмі ўплывовым чыноўнікам — намеснікам Тырэнскіх земляў у Пізе, дзе яму ўдзячнымі гараджанамі была пастаўлена статуя, пазней ён быў прэфектам Рыма. Не менш паспяхова і кар’ера самога Намацыяна. Ён служыў у войску, займаў высокія пасады ў палацы імператара, нарэшце, як і бацька, стаў прэфектам Рыма. Цалкам адпавядалі кар’еры яго шырокія сяброўскія і дзелавыя сувязі ў вышэйшых колах рымскай арыстакратыі. Сярод сяброў Намацыяна былі Экуперанцый (намеснік Арморыкі) і яго сын Паладзій, Альбін і Пратадзій (былыя прэфекты Рыма), Руфій (выбраны прэфектам Рыма на 416 г.), Віктарын (былы вікары прэфекта Брытаніі).

Па свайму светаўспрымання Рутылій Намацыян быў шчырым прыхільнікам традыцыйных рымскіх жыццёвых арыенціраў. Аб гэтым, у прыватнасці, сведчыць своеасаблівы гімн Рыму ў паэме (Ibid., I, 47—154).

Усіх людзей Намацыян дзяліў на рымлян і нерымлян. Павагі варты, на яго думку, толькі першыя. Тут, аднак, трэба мець на ўвазе, што «рымскасць» вызначае не грамадзянства ці этнічную прыналежнасць, а менталітэт. Намацыян піша, што курыя Сената будзе шанаванне нават іншаземца (peregrinae), калі той выявіць сябе сваім (Ibid., I, 13—14).

Адназначную рэакцыю адмаўлення выклікаюць у паэта тыя, чые паводзіны не адпавядаюць рымскай парадыгме, не ўпісваюцца ў яе рамкі. Ён з неспрыкрытай пагардай ставіцца да яўрэяў за іх абрад абразання, «халодную суботу ў сэрцы» і «брыдкае гультайства» у сёмы дзень тыдня (Ibid., 383—394). Не меншую пагарду адчувае Намацыян да ўсіх хрысціян цалкам (519—526) і да манахаў у прыватнасці. Апошніх ён зневажае за баязлівасць перад жыццём:

«Спрыянне фартуны палохае іх, шукаюць узамен няўдачу.

Ці можа шукальнік мізэрнага мізэрным не быць?

Хіба ж не вар'яцтва, хіба ж не хвароба мазгоў

Добра пазбягаць таму, што палохае зло?» (443—446).

Munera fortunae metuunt, dum damna verentur:

Quisquam sponte miser ne miser, esse queat?

Quaenam peruersi rabies tam stulta cerebri,

Dum mala formides, nec bona posse pati?

Такім чынам, Рутылій Намацыян успрымаў рэчаіснасць праз прызму наступнай зыходнай апазіцыі: «носьбіт рымскай ментальнасці — носьбіт нерымскай ментальнасці».

Але адкуль такая асэнсаваная і глыбока ўкаранёная пагарда да ўсяго нерымскага? Наўрад ці можна яе вытлумачыць толькі выхаваннем, адукацыяй і кар'ерай. Хрысціянства ж панавала ў Заходняй Рымскай імперыі больш двух дзесяцігоддзяў. Магчыма, рымскі радыкалізм Намацыяна быў звязаны з тым, што ён як творчая натура вельмі востра адчуваў усю небяспэку з боку хрысціянства для антычнай цывілізацыі.

Найбольш ворагодным штуршком да падобнага настрою паэта стала злачыніства дачасніка Сціліхона, вандала, хрысціяніна. Уразіла не столькі яго сапраўдная ці ўяўная здрада, якая ўрэшце рэшт каштавала яму жыцця (у 408 г.), хаця Намацыян і пра гэта піша (Ibid., II, 51). Больш страшнае злачыніства, з пункту гледжання рымскага грамадзяніна, учыніў ён раней — калі загадаў спаліць Сівіліны кнігі, якія пасля знішчэння алтара Перамогі ў курыі Сената былі, па сутнасці, апошнім рэчыўным звязуючым звяном паміж Рымам Намацыяна і Рымам Ромула, Нумы, Тарквінія. У свядомасці рымлян гэтыя кнігі заўсёды выступалі як «вызначаны лёсам залог вячэстага царства» (Ibid., 55).

Аўрэлій Прудэнцый пад час надарожжа паводзіў сябе як сапраўдны паломнік — наведваў толькі месцы, свяшчэнныя для хрысціян: магільны пакутнікаў Касіяна і Агніі, месцы масавых пахаванняў, крыпты, храмы, удзельнічаў ва ўрачыстых набажэнствах у гонар апосталаў Пятра і Паўла.

Аднак Прудэнцый ніводнага слова не гаворыць пра помнікі язычніцкага мінулага Рыма — быццам раптам знік форум Траяна, тэрмы Каракалы, трыумфальныя аркі, Калізей. У вышкі ён пабачыў толькі тое, што сам жадаў пабачыць — горад, поўны святых, горад, які ўпрыгожваецца іх магільнямі (Per., II, 542—544).

Канцэнтраваным выяўленнем вобраза Рыма ў гімнах Прудэнцыя можна лічыць фрагмент пад умоўнай назвай «Малітва Лаўрэнція» (Ibid., 413—481). Дзяржаўны Рым, згодна з меркаваннямі аўтара, быў пастаўлены на чале Сусвету самім Хрыстом, які наканаваным астатнім народам падпарадкоўвацца яму (417—420). Гэта было зроблена дзеля таго, каб Рым даў іншым народам аднастайныя законы (421—424) і такім чынам падрыхтаваў спрыяльную глебу для універсальнай рэлігіі — хрысціянства (429—432). У выніку робіцца агульная выснова: Рыму наканавана аб'ядноўваць богашанаванне іншых народаў (435—436).

Пасля высвятлення ролі Рыма ў гісторыі чалавецтва Прудэнцый пераходзіць да апісання Рыма нябеснага, які мае свой сенат і консула. Менавіта ў ролі апошняга і выступае пакутнік Лаўрэнцый, чыя галава ўвечнана coronam civisam (!).

«Там (ты), залічаны

да жыхароў невыказнага града,

у курыі вышэйшай назаўсёды

маеш вянец грамадзянскі.

Быццам найве бачу яснавельможнага

ў самацветы прыбранага мужа,

якога Рым нябесны

вечным консулам выбраў» (553—560).

Ille inenarrabili
 allectus urbi municeps,
 aeternae in arce curiae
 gestas coronam civicam.
 Videor videre illustribus
 gemmis coruscantem virum,
 quem Roma coelestis sibi
 legit perennem consulem.

Рутылій Намацыян вельмі дэтальна апісвае сямідзённы марскі шлях ад Осціі да горада Луна. На працягу падарожжа паэт, як сапраўдны турыст, наведвае славагасці (тэрмы Быка, саляварні), Пізу, дзе бачыць статую ў гонар свайго бацькі, заяжджае да сяброў, удзельнічае ў паляванні на дзікоў. Словам, гэта было даволі тыповае падарожжа рымскага арыстакрата, добра вядомае па лацінскай літаратуры другой паловы IV ст. (гл. напрыклад, *Amm. Marc.*, XXVIII, 4, 18; *Aus. Mos.*, 337—340). Вельмі цікава, што пры развітанні з Рымам Намацыян шмат піша пра храмы, тэатры, вадаправод, але не называе пры гэтым ніводнай хрысціянскай святыні. Калі ж ён і згадвае пра хрысціян, то размяшчае іх не ў Рыме, а на далёкіх астравах, якія ляжаць па-за межамі яго шляху (*De ged.*, I, 439, 515).

Вобраз Рыма, які акрэсліваецца ў паэме Намацыяна характарызуецца наступнымі рысамі. Рим з'яўляецца вечным, ён знаходзіцца па-за ўплывам лёсу, для яго існавання няма дакладнага тэрміну (*Ibid.*, 137—140; пар. *Amm. Marc.*, XIV 6, 3). Вечнасць была дадзена яму, каб ён пашырыў па ўсім стагоддзям (*in saeculum*) законы, што ў сваю чаргу азначае богаабранасць Рыма (*Ibid.*, 133; пар. *Amm. Marc.*, XIV, 6, 5).

Непасрэдным працягам зямнога Рыма выступае Рим нябесны, які мае свой уласны Сенат:

«Падобны, мы верым, на полюсе сферы сусветнай
 існуе ў бога вышэйшы сенат» (*Ibid.*, 17—18).

Quale per aetherias mundani verticis arces
 Concilium summi credimus esse dei.

Такім чынам, можна заўважыць, што падмуркам вобразу Рыма і ў гімнах Прудэнцыя, і ў паэме Намацыяна з'яўляецца набор пэўных базавых ідэй, карані якіх увасходзяць яшчэ ў часы Актавіяна Аўгуста: 1) вечнасць і богаабранасць Рыма; 2) наканаванне Рыму несці сусвету святло сапраўднага разумення рэчаў (для Прудэнцыя гэта — хрысціянства, для Намацыяна — законы); 3) Рим зямны і Рим нябесны складаюць адзіны стрыжань, які звязвае неба і зямлю; 4) структуры абодвух Рымаў аднолькавыя.

Сістэма, выкладзеная ў названых ідэях, можа быць вызначана як «Рым ментальны». Асаблівасцю яго ў часы позняй антычнасці стала зольнасць прымаць як хрысціянскую, так і языцкую афарбоўку, пакідаючы пры гэтым сваю існасць нязменнай. І рымлянін-хрысціянін, і рымлянін-язычнік, у першую чаргу, па стэрэатыпам паводзінаў былі рымлянамі. Менавіта «ментальны Рим» з'яўляецца стрыжнем свестаўспрымання носьбітаў познеантычнай цывілізацыі, выступаючы пры гэтым у масавай свядомасці альбо ў хрысціянскай, альбо ў языцкай форме.

Аслабленне гэтага стрыжня адбываецца ў канцы IV — пачатку V ст. Вонкавым выяўленнем працэсу могуць служыць наступныя меркаванні познеантычных лацінскіх аўтараў: «Імперыя памерла альбо кане» (*Salv. De gub. Dei.* IV, 6, 30), «Я... задумаў напісаць... ад апосталаў да збыднення (у тэксце выкарыстана больш ёмістае слова — *fecerit*, IX. E.) нашага часу» (*Hier. Vit. Malch.* I).

Па сутнасці, гэта азначала знікненне познеантычнага менталітэту. Звязка «Рым зямны — Рим нябесны», якую актыўна развівалі каталіцкія аўтары, была заснавана не на антычнай спадчыне, але на вядомым евангельскім тэзісе пра Пятра як каменя касцёлу (гл. Мт. 16:18—19).

¹ Гл.: Schanz M. Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. München, 1904. Bd. IV (1). S. 211.

² Гл.: Prudentius Peristifanon // *Patrologiae cursus completus. Ser. prima. Acc. J.-P. Migne.* T. 60. Parisiis, 1847.

³ Гл.: *Poetae latini minores / Rec. et em. A. Baehrens.* Lipsiae, 1883. V. 5. P. 3.